

TÖRTÉNELEM

Erős Vilmos :

A középkori történetírás¹

A fenti tanulmány részlet egy historiográfiai összefoglalásból, s a középkori magyar történetírás fő vonásait elemzi. A tanulmány első felében a szerző a középkori történetírás néhány alapvető jellemzőjét foglalja össze. A második rész bemutatja a középkori magyar történetírás fő műfajait, legfontosabb általános jegyeit, illetve sajátosságait. A szerző különösen a gesták műfaját helyezi előtérbe, amelyek ennek a historiográfiának az alapját képezik. A gesták fejlődésében három fő korszakot különít el, a XI-XII század, a XIII-XIV. század és a XV. század időszakát. E periódusok háttérében az eltérő társadalmi és kulturális fejlődés van nagy hatással a történetírók szemléletére. A szerző az egész folyamat háttérében (az európaiban is) egyfajta elvilágiasodási tendenciát feltételez, amely azt eredményezi, hogy bár a középkori történetírók alapvetően történetellenesek, vagy inkább ahistorikusak voltak, a fokozatos elvilágiasodás következtében sok vonatkozásban előkészítette az újkori, modern, az evilági történelmet középpontba állító törekvéseket. Az elmondottakon kívül a szerző röviden figyelmet szentel a történetírás ún. „marginális” elemeinek (nők, színhagyományok, irodalmi művek) is.

Amint a korábbi fejezetből kiderül a középkori történetírás és történetírók alapvetően és sok vonatkozásban történetellenesnek, legalábbis ahistorikusnak tekinthető, de ezen a – persze sommás - megállapításon a következőkben némileg finomítanunk kell. Mindenekelőtt idézzük fel azonban a középkori történetírás néhány fontos momentumát.²

1 Részlet egy készülő historiográfiai összefoglalásból. Mivel az összefoglalás alapvetően a modern kori történetírás történetével foglalkozik, a középkori történetírásról itt elmondottak – természetesen – csak egyfajta bevezetesként szolgálnak, tehát jelen tanulmány szerzője egyáltalán nem törekedett valamiféle teljességre. Mindezek felül a továbbiakból az is kitűnik, hogy a nagyobb hangsúly a magyar történetírás bemutatásán van.

2 V.ö. összefoglaló munkák, pl. M.Ritter, Thompson, Barnes, Carbonell, Ch. Simon, Völkel stb.

Valamint Heinrich von Eicken: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. Stuttgart, 1887.

Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches(527-1453). Beck, München, 1897.

Storia della Storia. Per cura di Angelo de Gubernatis. Milano, 1884.

Áldásy Antal: A XV. század nyugati elbeszélő forrásai. Budapest, 1928. (A magyar történettudomány kézikönyve I. 7/C.)

Herbert Grundmann: Geschichtsschreibung des Mittelalters. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1965.

Bernard Guenée: Histoire et culture historique dans l'occident médiéval. Paris, 1980.

Le métier d'historien au moyen age: Etudes sur l'historiographie médiévale. Ed. Bernard Guenée. Paris, 1977.

Gabrielle M. Spiegel: The Past as Text.(The Theory and Practice of Medieval Historiography. The John Hopkins University Press. Baltimore and London, 1997.

Peter Brown: A szentkultusz. Atlantisz, Budapest, 1993.

Norbert Kersken: Geschichtsschreibung im Europa der "nationes". Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Köln-Weimar-Wien, 1995. (Münsterische historische Forschungen, 8.)

Antonia Gransden: Historical Writing in England c. 550-c.1307.

Routledge, London and New York. 1996

Vanyó László: Ókeresztény írók lexikona. Budapest, 1994.

Karl Löwith: Világtörténet és üdvtörténet. (A történelemfilozófia teológiai gyökerei.) Atlantisz, Budapest. 1996.

Donald R. Kelley: Faces of History. (Historical Inquiry from Herodotos to Herder) Yale University Press New Haven&London, 1998.

Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000.

Aron Gurevics: Az individuum a középkorban. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest, 2003.

Johannes Fried: Der Schleier der Erinnerung. (Grundzüge einer historischen Memorik.) Verlag C.H.Beck, München, 2004.

Pósfán László: Genealogikus műtszemlélet és kollektív emlékezet a középkorban. Debreceni Disputa. II.évf., 2004/10. 76-79.o.

A középkori történetírás/történetfilozófia elméleti alapjai ismeretesen Szent Ágostonra vezethetők vissza³. Szent Ágoston történetfilozófiai főműve, a "De civitate dei" az első átgondolt, a történelemtől alkotott átfogó értelmezés, ami a kereszténység novuma, s melyből a keresztény egyházatyák is jelentős mértékben merítettek. Mint ez szintén ismeretes, ebben a művében Szent Ágoston két részre osztja a világot/ a létezőket: a civitas dei és a civitas diaboli világára, s ennek a kettőnek a küzdelme határozza meg a földi élet és a történelem lefolyását is. A földi élet, a földi világ - a civitas terréna - tulajdonképpen ennek a két antagonisztikus, ellentett világnak a keveréke, vegyülete, a civitas mixta. A civitas dei az istenvilág, ahol az emberek, a létezők isteni szeretete uralkodik (caritas), a szellemi, az időtlen birodalom, az alázat, az erkölcsi értékek, az önzetlenség és a szabadság világa, ahol nincsen semmiféle változás, s amely ráadásul egy fokozatos belső szemlélődés, töprengés(vívódás, egyfajta megvilágosodás/illumináció) útján tárul fel. A civitas diaboli világa az anyagi világ, a változás, a külsőségek birodalma, ahol az emberek/létezők cselekedeteit az önszeretet (cupiditas), a büszkeség (superbia), és gög determinálja, az érzelmeik, az érzékiség, a szenvedélyek és a szükségszerűség szempontjai regálnak s alapvető létezési közege az idő (kronosz értelmében).⁴

Mint ez szintén közismert, Szent Ágoston számára a keresztény ember számára - a fő cél a civitas dei világának megteremtése, a földi életnek a keresztény erkölcsiség alapján való berendezése (azaz mondjuk a vágyaktól, az érzékiségtől, az evilágtól való megszabadulás) - ez azonban csak a kiválasztottaknak, az isteni kegyelemben részesülők számára lehetséges. Hiszen egyébként a földi életet az isteni elve elrendelés, az isteni gondviselészerűség, a predesztináció irányítja. ebben a keretben kapnak azután értelmet Szent Ágoston történelemtől való fejtegetései. A történelem ugyanis itt nyilvánvalóan inkább a civitas diaboli, legfeljebb a civitas mixta világába tartozik, hiszen fő közege a politikum, az állam, a birodalmak, a hatalom világa, melyet leginkább az Ágoston által megvetett szenvedélyek, az önzés, az önszeretet, a gyűlölködés és az erőszak, Nietzschevel szólva a "Wille zur Macht" irányítanak. Ennek megfelelően a történelem az ugyanannak az örök visszatérése is ("Der ewige Wiederkehr des Gleichen"), a birodalmak egymásutánja, a hatalmak, hatalmasok, államok kialakulása és szükségszerű - hiszen a rossz, a bűn irányítja őket - pusztulása. (translatio imperii). A történelemnek egyetlen lehetősége van az ettől az örök körforgástól, rossz végtelentől való megszabadulásra, kiemelkedésre, azaz a civitas dei elveinek a megvalósítására/azaz a megváltásra - persze ez is csak lehetőség, vagyis egy végtelen irányú, folytonos törekvés, nem pedig

Bernhard Schmeidler: Italienische Geschichtsschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts. Verlag von Quelle&Meyer in Leipzig. 1909.

Gabrielle M. Spiegel: Történelem, historicizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban. Korall, 15-16. 2004.május. 37-69.o.

Kulcsár Péter: A történetelmélet előzményei. In: Történetelmélet, historiográfia, eszmetörténet, történetfilozófia. (Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sctio Philosophica Tomus XVI:-Fasciculus 2. Miskolc, 2011. 5-128.

Az összefoglalások közül különösen és legújabban

Ernst Breisach: Historiográfia. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.

Markus Völkel: Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.) Böhlau Verlag. Köln Weimar Wien 2006.

John Burrow: A History of histories. (Epics, Cronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.) Alfred A. Knopf New York, 2008.

Valamint Daniel Woolf: A global history of history. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

A szöveggyűjtemények közül különösen Versions of history from Antiquity to the Enlightenment. (Edited by Donald R. Kelley) Yale University Press New Haven&London, 1991.

3 V.ö. Augustinus: De civitate dei. In. Patrologia Latina. Paris 1844-1855.XLI.???

Magyarul legújabban Szent Ágoston: Isten városáról. (Fordította Dr. Földváry Antal).

Kairosz Kiadó, Budapest. 2005. I-IV.

A régebbi irodalomból v.ö. pl.Rác Jenő Ferenc: Aurelius Augustinus világnézete. Gyula, 1937.

Bozsik Rafael: Megjegyzések Augustinus történetelméletéhez. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis XVIII/6. Eger, 1987. 3- 21.o. (Uo. magyar nyelvű irodalom is)

Legújabban magyarul Peter Brown: Szent Ágoston élete. Osiris, Budapest. 2003.

4 Augustinus történetértelmezésének alapfogalmairól kitűnő áttekintést nyújt Breisach:i.m.95.o. Augustinus fontos kategóriája a kairos-kronos megkülönböztetés, amelyben a kronosz a külső, extenzív, semleges, mennyiségi és mérhető időt jelenti, míg a kairos, a belső, tartalommal és gondolatokkal telített, intenzív „tartam”. Természetesen az utóbbi a magasabb rendű a számára, ennek fő terrénuma gondolatai szerint azonban nem a történelem. V.ö. pl. Rác Jenő Ferenc: Aurelius Augustinus világnézete. i.m.

bizonyosság - ez pedig a kereszténység felvétele. Ezután kaphat egyáltalán bármi magasabbrendű értelmet a földi lét s a népek, nemzetek, birodalmak története is.⁵

Úgy tűnik e történeti interpretációval szerves összefüggésben vannak a középkori történetírás, történeti gondolkodás (mely alapvetően a 15-16. századig meghatározó) fő jellegzetességei is, melyet a neves angol filozófus, Robin Georg Collingwood négy lényeges jellemvonásban sűrített össze⁶.

A középkori történetírásnak egyik fő jellegzetessége ugyanis szerinte az egyetemes, ökumenikus jelleg. Ezen azt lehet értenünk, hogy az ókori történetírás fő szemléleti kerete a polis; persze foglalkozik az ezen kívül eső népek történetével is, de csak saját politikai közösségének függelékeként. Az újkori, modernkori történetírásnak alapvető kerete pedig a nemzet, illetve az ennek az érdekeit megvalósító állam - ehhez képest a középkori történetírás minden nép, nemzet történetével foglalkozik, mely beletartozik a keresztény közösségbe. Egyetemes jellege ennek megfelelően nem terjed ki a kereszténységen kívüli népek és államok történetére (ezt majd csak a felvilágosodás tűzi ki megvalósítandó célként.) □ Látható egyébként - s a továbbiakból ez még inkább kiderül -, hogy Collingwood a krónikát, pontosabban a világkrónikát tartja a középkor per definitionem műfajának. Ez levezethető egyébként Szent Ágoston felfogásából is; de nem illik ez az egyetemes jelleg az egyéb műfajokra - ld. alább - így a gestára vagy a legendára sem.⁷

Egy másik fontos jellegzetessége a középkori történetírói munkáknak, szintén az angol filozófus gondolatmenetét követve, a gondviselékenység. Ezen azt kell értenünk, hogy a középkori történetírók általában mindent az isteni gondviselésre vezettek vissza, azaz az események mögött nem keresnek semmiféle ésszerű magyarázatot; hiszen a gyarló emberi értelem úgyis képtelen lenne a dolgok mögötti mozgatórugók, okok feltárására. (Mindebből adódik a középkori történetírói munkák jellegzetes stilisztikai eszköze is: csupán felsorolják az eseményeket, melyeket, az és vagy az azután/utánna...stb köt össze, mert véletlenül sem található bennük)⁸.

Egy további fontos jellemzője a középkornak a történelmeről alkotott felfogását tekintve a periodicitás. Azaz a világtörténetet különböző, de előre elhatározott koncepció és séma alapján készült periódusokra osztják. Ezek alapvető szervező elve a translatio imperii, a birodalmak egymásutánja s a történetírók között csak abból a szempontból van különbség, hogy 4 vagy 6 birodalom, állam, lefolyásában látják az eddigi - pogány, tévelygő történetet; illetve, hogy mely államok tartoznak e négy vagy hat birodalomba.⁹

Collingwood szerint végül apokaliptikus jelleg is jellemzi ezeket a történetírásokat. Ezen azt érti, hogy e művek többnyire teleleznek egy cezúrával a történelemben, ami általában a kereszténység felvételének az időszaka. Az ezt megelőző időszak a népek pogány története, ahol leginkább acivitas diaboli elvei uralkodtak. A kereszténység felvétele után azonban megkezdődhet a népek igazi históriája, hiszen történelmük ezután értelmet, célt, jelentést kap, valamiféle végkifejlet felé halad. Ez természetesen a civitas dei megvalósítása, amit azonban egy végtelen jellegű feladatként, törekvésként lehet elképzelni úgy az egyén, mint a közösség számára.¹⁰

A középkori történeti munkák áttekintésekor természetesen fontos szempont a műfajok kérdése, mely lehetőséget ad az egyes történetírói munkák bizonyos fokú rendszerezésére is. Ezek közül az egyik legfontosabb és legjellegzetesebb - melyre alapvetően (a periodicitás kivételével) érvényesek a Collingwood által kiemelt jellemvonások - az annales, azaz az évkönyvek műfaja. Az évkönyvek sajátos jellemvonása, hogy az eseményekkel egyidejűleg, évről-évre rögzítették bennük a történéseket. Tehát időbeli egymásutánban, tárgyi-személyi összefüggés nélkül. Írói kolostorok, monostorok szerzetesei, akik általában a világi élettől távol álltak, így látóköriük pusztán a saját kolostorukat közvetlenül érintő eseményeket, illetve a közvetlen környezetükkel kapcsolatos cselekedeteket rögzítették. Ilyen jellegű évkönyveket szinte minden kolostorban, monostorban írtak Sankt Gallentól Monte Cassinoig és Hildesheimig, magyar szempontból a leginkább relevánsabbak Fulda és Altaich évkönyvei. Az annales-hez hasonló műfaj a krónikák egy csoportja, mely évkönyvhöz hasonló műfaj, de valamely utólagos időpontban - tehát nem egyidejűleg - rögzíti az eseményeket.¹¹

5 V.ö. még mindehhez Henri-Irénée Marrou: Saint Augustin et la fin de la culture antique. Paris, 1949.

6 V.ö. Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Bp., 1987.

7 Ld. alább.

8 V.ö. Breisach: i.m. 102-103.o. és passim.

9 V.ö. Orosz István: Európa a korai középkorban. 3-11. század. Debrecen University Press, Debrecen, 1997. passim.

10 V.ö. Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. i.m. Illetve Kulcsár Péter: A történelemszemlélet előzményei. i.m.

11 V.ö. Szabó István: Bevezetés a történelem forrásaiba. (Sokszorosított egyetemi jegyzet.) - Debrecen, 1951. Uő: Bevezetés a történettudományba. Bp. 1951. [Jegyzetsoksz.] V.ö. pl. Froissart krónikája. Fordította: Hap Béla és Szeredi Anna. Gondolat, Budapest, 1971. Thietmar von Merseburg: Chronik. Übersezt und elaeutert von Werner Trillmich. (Ausgewahlte Quellen 9.) Darmstadt, 1985.

Legalább ilyen fontos műfajai a középkori történetírásnak a legenda és a vita, melyek persze azt is alátámasztják, hogy a történetírás és az irodalom ebben az időszakban egyáltalán nem váltak el egymástól - hiszen e kettő ugyanolyan mértékben irodalmi műfaj is, mint történelmi. A legenda egy személynek többnyire szentnek az életét meséli el¹², tanító, nevelő, tehát morális célzattal s ha világi személyről is van szó, a hangsúly nem mondjuk a politikai működésén, tettein van. Hanem azon, hogy mennyire a keresztény erkölcsiség elvei szerint élt, azokat mennyiben testesítette meg. (Rex iustus et pius.) A vita ezzel szemben világi személyről szól, klasszikus példa Einhard: Vita Caroli Magni-ja, melyben a világi (történeti, politikai) elemek inkább érvényesülnek, de itt is kötelező a keresztény etikával való kongruencia.¹³

A középkori történetírás par excellence műfajai a gesta és a krónika, (utóbbi a világkrónika értelmében¹⁴). Mindkettőt az különbözteti meg az előzőktől, hogy már nem egyszerű időrendben, felsorolásként, hanem tárgyi-személyi összefüggésben adja elő a történéseket s a világi szempontok is nagyobb szerepet kapnak bennük. A krónika egyetemes történeti műfaj, s itt érvényesülnek leginkább Szent Ágostonnak a történelemtől alkotott nézetei. A műfaj megteremtői is a korai kereszténységhez kötődnek (egyházatyák: Tertullianus, Orosius, Origenész, Eusebius¹⁵), de igazi virágkora a XI-XII.századra esik. (Fő reprezentások ekkor: John of Salisbury, William of Malmesbury, Hugh of Saint Victor, Joachimus de Fiore, Freisingi Otto,...stb)¹⁶ Az egyetemes történelmet a Szent Ágoston által felvázolt séma alapján, azaz a két ország (civitas dei-civitas

G. Villani: Chronicle Florentine. Selectons from the First Nine Books. Transl. R. Selfe. London 1986. Magyarul: A három Villani krónikája. Attraktor, Máriabesnyő, 2011. (Eredeti kiadása vö. A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel ellátta: Rácz Miklós. [Középkori krónikások VII-IX.] Budapest, 1909.)

Adamus Bremensis: Gesta pontificorum Hamburgiensis ecclesiae. PL CXXXIX.

Villehardouin: Bizánc megvétele. (Ford. Szabics Imre). Budapest, 1985.

Dino Compagni Krónikája korának eseményeiről. (Fordította Kiss A.) Kriterion, Bukarest. 1989.

Peter Classen-Cremonai Liutprand: A Nyugat és Bizánc a 8-10.században. Szerk. Baán István. (Varia Byzantina IX.) Budapest, 2005.

Liutprand történeti munkái. Antapodosis, Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris, Relatio de legatione Constantinopolitana. Fordították Jurkovich Emil, Dr. Gombos F. Albin és Gaál Lajos. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Gombos F. Albin. (Középkori Krónikások VI-VII.) Budapest, 1908.

12 V.ö. részletesen Klaniczay: i.m.

Valamint pl. Jacobi a Voragine: Legenda aurea, vulgo historia Lombardica dicta. Ed. T. Graesse. Vratilaviae 1890. Osnabrück, 1965.

13 V.ö.Einhard: Vita Karoli. Hrsg. Von Reinhold Rau. Darmstadt, 1955.

Valamint még pl.Suger: Vita Ludovici VI. grossi. PL. CLXXXVI:

Joinville: The life of St. Louis. In. Memoirs of the Crusade. New York, 1958.

Amint A.Gurevics idézett munkájában rámutat azért a középkori történeti irodalomban megjelenik az önéletrírás is. V.ö. pl. Petrus Abelardus: Szerencsétlenségeim története.[Historia calamitatum] (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Turgonyi Zoltán). Helikon Kiadó, 1985.

A klasszikus a műfajban persze Szent Ágoston. V.ö. Aurelius Augustinus: Vallomások. Gondolat. Budapest, 1982.

Az egyéb műfajok közül megemlíthetők még pl. a királytűkrök, útleírások, mondjuk Rubruk, Plano Carpini, Marco Polo többnyire keleti útjairól.

Vö. pl. Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986. (Benne Rubruk, Plano Carpini, stb. beszámoló.)

Valamint Lerner, John, *Marco Polo and the Discovery of the World*, Yale University Press, 1999; Marina Münkler: Marco Polo. (Vita e leggenda.) Vita E Pensiero, Milano, 2001. Illetve magyarul pl. Marco Polo utazásai. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. Korábban Marco Polo utazásai. (Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Dáné Tibor.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986.

14Mint arról szó esett a krónika – egy másik értelemben – lehet saját korának eseményeit egyidejűleg, vagy utólagos szempontból tárgyaló munka. E műfajban különösen Froissart, Liutprand, Hinemar, D. Compagni, Villehardouin, a Villanik, Thietmar, Brémai Ádám munkái emelkednek ki.

15 V.ö. Breisach:i.m. „A történetírás keresztény forradalma” című fejezet. 86-114.o.

Eusebius: The Ecclesiastical History. transl. Kirsopp Lak, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1926.

Eusebiushoz pl. Grant, Robert M. (1980). *Eusebius as church historian*. Oxford: Clarendon Pr.

Órigenész: Kata kelsu/Contra Celsum. In. Patrologia latina. XI. Paris, 1844-1855.

Orosius: Historiae. PL. XXI.

Orosiushoz Löwith: im. 225-233.o. Uo. részletes irodalom is.

16 John of Salisbury: Policraticus. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999

(Vö ehhez pl. Cary J. Nederman: Aristotelianism and the Origine of 'Political Science' in the Twelfth Century. Journal of the History of Ideas. 1994/2. 179-194.o.).

Freisingi Ottó Krónikája. Ford.: Gombos F. Albin, Irsik József és Vajda György. Budapest, 1912.

diaboli) küzdelmeként írják le; csak aszerint különböznek, hogy 4 vagy 6 birodalom egymásutánjában látják e küzdelem színterét s minden történés beteljesülése a kereszténység felvétele, ahonnan a népek előtörténetét felváltja az igazi történet (sub gloria), azaz Isten országának megvalósítása.¹⁷

A gesta a krónikával szemben csak egy nép történetét írja le. Ez is meghatározott, de nem szent ágostoni séma lapján készül: kezdődik a valamely bibliai őstől való leszármaztatással, folytatódik a pogánykori vándorlások leírásával; következik a cezúra, a kereszténység felvétele, illetve az ezt követő időszak (ami többnyire az államalapítás ideje is.) A gesta szintén tárgyi-személyi összefüggésben ad elő, írója főként világi pap, kinek a látóköre országos eseményekre is kiterjed. A legismertebb gesták: Sevillai Izidor, Beda Venerabilis, Cassiodorus, Tours-i Gergely, Jordanes, Paulus Diaconus, Saxo Grammaticus...stb.^{18, 19}

Archidiaconi Huntindonensis Historiae. PL CXCXV.

Guilelmus Malmesburiensis: De gestis regum Anglorum. PL CLXXIX.

Joachimus de Fiore-hoz Löwith i.m. 197-210.o.

17 V.ö. William of Malmesbury: Chronicle of the Kings of England from the Earliest Period to the Reign of King Stephen. Ed. Trans. J.A. Giles. George Bell and Sons. London, 1904.

18 V.ö. Iordanes: A gótok eredete és tettei. Ford. a PTE Ókortörténeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével. A jegyzeteket és a névmagyarázatokot írta Kiss Magdolna. Pécs 2000; 2002.

Tours-i Gergely: Historiae ecclesiasticae Francorum. PL LXXI. Magyarul és legújabban Tours-i Gergely: Korunk története.(A frankok története.)(Fordította, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket összeállította Mezei Mónika és Adamik Tamás) Kalligram, Pozsony. 2010.

Paulus Diaconus: A longobardok története. (Historia Langobardorum). Fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Dr. Gombos F. Albin. (Középkori Krónikások I.) Brassó, 1901. Brassói Lapok Nyomdája.

Sevillai Izidor: Chronicon. PL LXXXIII.

Beda Venerabilis: Historia ecclesiastica gentis Anglorum. PL XCV.

Saxo Grammaticus: Gesta danorum. Übersetzt und kommentiert von Hans Jürgen Hube. Wiesbaden. 2004. Valamint pl. Gesta Francorum, Keresztesek levelezése, Szent Bernát: Az új lovagság dícsérete. (Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Veszprémy László. Szent István Társulat, Budapest. 1999. 246 o.)

A kérdéskörrel foglalkozó nagyszámú irodalomból vö. pl. Walter Goffart: The Narrators of Barbarian History. (Jordanes, Gergory of Tours, Bede, and Paul the Deacon.) Princeton University Press, Princeton, 1988.

19 Természetesen a fenti felsorolásban nem törekedtem teljességre s számtalan középkori szerző kimaradt Notkertől Vincent de Beauvais-ig. Megemlíteném még azután a kelet-európai történetírást és Bizáncot is. Előbbiben főként a cseh és lengyel történetírás olyan képviselőit kell megemlíteni, mint Cosmast, Callimachost, Jan Dlugosst vagy az orosz történetírást illetőleg a Nestor krónikát, a novgorodi évkönyveket és Herberstein Zsigmondot. A bizánci történetírásnak több kiemelkedő korszaka és képviselője van. Így a legkorábbi időszakból például Priscos rétor (de Prokopiosz, Justinus vagy Malalas is). A magyar történelemmel való kapcsolatai miatt is ismert Bölcs Leó és Bíborbanszületet Konstantin munkája a 8-9.századból. Szintén a 11-12.századi magyar történelem bizánci kapcsolatai miatt ismert különösen Nikétasz és Psellos munkája (valamint pl.Kinnamosz, Anna Komnéna). A 14-15.századból pedig mindenekelőtt Kritobulosz és Kalkokondülész munkái ismertek (illetve pl.Dukász). Általában a bizánci történetírásra jellemző az antik örökség továbbélése, tehát a magas színvonal, oknyomozó vagy egyéniségformáló retorikus jelleg, alkalmanként a forráskritika is(egyáltalán az eredeti források használata). Ugyanakkor természetes a hagiografikus és retorikus beállítódás is.

A legújabb irodalom – természetesen – megemlékezik az első női történetírókról is (pl. Christine de Pisan), illetve az Európán kívüli – alkalmanként valóban mérföldkövet jelentő – historikusokról, mint pl.Ibn Khaldun, Al Tabari, Firdauszi stb. Ők jelen keretek között nem lehetnek behatóbb elemzés tárgyai.

Az észak-európai népek történetírásából kiemelkednek a mítoszai és mondáik.

V.ö. mindezekhez például

Vincent von Beauvais: Speculum Historiae. (Speculum quadruplex sive speculorum maius. Bd. 4.) Graz, 1965.

Valamint Prokopiosz: Titkos történet. (Ford. Kapitánffy István). Budapest, 1974.

Laonicae Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes. Hrsg. Von Eugen Darkó. 2 Bde. Budapest. 1922-1927.

Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen. Aus dem Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles. (Byzantinische Geschichtsschreiber 2.) Übersetzt und erklärt von Franz Grabler. Graz, 1954.

Choniates Nicetas: Historia. Hrsg. Von Johannes A. van Dieten. 2 Bde. Berlin/New York, 1975.

Constantinos Porphyrogenitus: De administrando imperio. Hrsg. Und ins englische übersetzt von Gyula Moravcsik u. Romily J.H.Jenkins. Washington, 1967.

Michael Kritobulos: Critobuli Imbriotae historiae. Hrsg. Von Diether Roderich reinsch. Berlin, 1983.

Moravcsik Gyula: Byzantinoturcica. Berlin, 1958.

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy bár a középkori történetírás és történetpszichológia – amint erről már korábban volt szó – alapvetően történetellenes, helyesebben ahistorikus²⁰, erre több vonatkozásban egy fokozatos elvilágiasodási folyamat jellemző, ami maga után vonja a történelem és a történelem iránti érzék fokozatos előterbe kerülését.²¹ Ennek az elvilágiasodásnak²² számos jele figyelhető meg, különösen a 13-14.századtól kezdődően, például a nemzeti nyelvek előterbe kerülése (vö. Froissart, Villanik), az egyéniségek szerepének, az egyéni látásmód megrősödése (Abelard), a források kritikája iránti érdeklődés felbukkanása (vö. Guenée, G. Spiegel) a konkrét világi események iránti érdeklődés felkeltése (vö. város-történetek), a racionálisabb, evilágibb magyarázatok keresése az események okainak feltárásában. Mindez párhuzamosan azzal a jelenséggel, hogy a világnézeti-művészettörténeti korszakokban is az alapvetően túlvilági román kori művelődés után a lényegesen evilágibb szempontokat megtestesítő gótika kerül előterbe (a történetírásban ekkor virágozik a krónika műfaja). Mindezt pedig az alapvetően világi szempontokat megtestesítő reneszánsz tetőzi be, amikor a tudás fölébe kerül a hitnek, a külső (pl. a természet formájában) a belsőnek, a földi, evilági állam (vö. Machiavelli) pedig Isten országának, a civitas dei-nek.²³

Mi jellemzi a magyar történetírást ebben az időszakban?²⁴

Hadisz Dimitrosz: A bizánci irodalom kistükré. (Társszerző: Kapitánffy István). Budapest, 1974. (A bizánci történetírásról összefoglalás és irodalom legújabbán Völkel: im. 79-96.o.)

A kelet-európai történetíráshoz v.ö. Niederhauser: im. passim. Valamint pl. Klaniczay: i.m.

Az egyes szerzők kiadásaihoz v.ö. pl. Joannes Dlugossi: Annales seu cronicae inclitii regni Poloniae. (Pantswowe Wydawnictwo Naukowe, Varsaviae, 1985.)

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Ed. Berthold Bretholz. MGH(Monumenta Germaniae Historica) SS RG NS II. Berlin, 1923.

Az észak-európai mítoszokhoz

Edda – Óészaki mitológikus és hősi énekek. Szerk. N. Balogh A. Európa Kiadó, Budapest. 1985

Germán, kelta regék és mondák. (Feldolgozta és az előszót írta Dömötör Tekla.) Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest. 1965. Valamint Gurevics: i.m. Passim.

A női történetírókhoz Takács Erzsébet: A középkori kereszténység története Christine de Pisan műveiben. Sic Itur ad Astra 1999/2-4. XI.évf. 163-194.o.

Az Európán kívüliekhez pl. Simon Róbert: Ibn Khaldún. (Történelemtudomány és birodalmiság.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1999.

20A középkori szemlélet a historikus jellegének számos bizonyítéka, illetve összetevője van (minderre a kötet bevezető tanulmányában hivatkoztam). Például alapvetően hiányzik a történetfilozófia, jóllehet Szent Ágoston említett művét annak első alkotásaként szokták értelmezni. Ennek ellene vehető, hogy mindez messzemenően nem egy Vico-val vagy Herderrel összehasonlítható történetfilozófia (jelen sorok szerzője szerint ez – tehát a 18.század - a történetfilozófia születésének időszaka), hiszen mindebben a történeti rész szinte elenyésző szerepet játszik. De ahistorikusnak tekinthető a középkor abban is, hogy – bár ekkor születnek az egyetemek – a történelem külön tárgyként nem szerepel a kurzusokban, csak a retorikának alárendelve kap szerepet, nem szerepel a hét szabad művészet között sem. Általában sem válik el például történelem és irodalom, műfajaik és eszközeik sok vonatkozásban azonosak. A történelem feladata ekkor máris és retorikus jellegű, nem az a fő cél, hogy a dolgokat úgy mutassák be, ahogyan „valóban” megtörténtek (például az uralkodók tetteit a maguk kegyetlenségében), hanem stilizált formában jelenítették meg őket (azaz az uralkodók keresztényi és igazságos jellegét kívánták bizonyítani). Ezért is roppant jellemző például a legenda műfaja.

21 Így aztán Collingwood korábban idézett nézetei is ebben az értelemben rektifikálандók.

22 Vö. G. Duby, J. Le Goff, Hajnal István és Mályusz Elemér a későbbiekben részben még idézendő műveit ezzel kapcsolatban.

23 Ezt az elvilágiasodási folyamatot elemzi Georg Duby magisztrális művében, amikor is pl. az építészeti korszakok egymásutánjában mutatja be a szóban forgó folyamatot. Eszerint a román kori művelődés ekvivalense a művészetben a kolostor, a gótikáé az evilági és a túlvilági elemek között egyensúlyt kereső katedrális, míg a reneszánszé a teljes, egyenesen pogány evilágiságot jelképező palota.

vö. Georges Duby: A katedrálisok kora. Gondolat, Budapest, 1998. Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg Jacques Le Goff-nál vagy Karl Löwith-nél is.

24 V.ö. Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genui. I-III. Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vidoboniensis 1746-1748.

Scriptores rerum Hungaricarum. 1-2. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Utószó, bibl., függelék Szovák Kornél-Veszprémy László. Budapest, 1999.

Kristó Gyula: Magyar historiográfia. I. (Történetírás a középkori Magyarországon.) Osiris, 2002.

Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. In. Uő: Történetírás és forráskritika. I.köt. Attraktor Máriabesnyő-Gödöllő 2003. 239-267.o.

Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, 1938.

Mindenekelőtt az, hogy a magyar történetírás persze egyáltalán ebben időszakban alakul ki. Itt rögtön felvetődik a probléma, hogy egyáltalán meddig beszélhetünk nálunk középkori történetírásról, meddig érvényesek - természetesen mutatis mutandis - az alább röviden vázolt általános, közös ismertetőjegyek. Bár léteznek ezzel ellentétes értelmezések is ²⁵, a későbbiekben világossá válik, hogy Thuróczy munkájával bezárólag beszélhetünk középkori magyar történetírásról. Az ezután - mondjuk Bonfinivel - kezdődő időszak egy alapvetően más, új alapokon építkező történetírói megközelítés.

Műfaji szempontból elmondhatjuk, hogy alapvetően nálunk is létezik az Európában már vázolt műnemek csaknem mindegyike, ugyanakkor - érhető okokból - messzemenően nem ugyanazzal a súllyal és eloszlásban. Megtalálható ugyanis nálunk is az évkönyv, azonban csak elszórtan, elvétve (Pannonhalma/Pozsonyi Évkönyv)²⁶. Már csak azért is érhető ez, mert amikor ez nálunk is elterjedhetett volna, természetesen a kereszténység felvétele után, ez Európa nyugati felében már egy letűnőfélben lévő genre volt. Vannak természetesen, sőt bőségesen legendák (István legendái, Imre, Zoreárd/Szórád és Benedek, Gellért²⁷, László, Erzsébet, Margit²⁸, Kinga, Özséb, Csáki Móric, Kapisztrán János ...stb)²⁹ és vita is (Küküllei

Csóka L. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV.században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967.

Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Uó: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973.

Szücs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genesisének elméleti alapjai.)

In. Uó: Nemzet és történelem. (Tanulmányok) 2.kiadás. Gondolat. Budapest, 1984. 413-555.

Földes Péter: Vallanak az ősi krónikák. (A 900 éves ősforrások) Kozmosz Könyvek, 1986.

Györffy György: Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?) Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988.

C.A. Macartney: Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources 3 vols. (Budapest, 1938-40.)

Uó: The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide. (Cambridge, 1953.)

Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1931. (reprint, 1988.)

Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. (Magyar humanizmus). Magyar Szemle Társaság, Budapest. 1935.(reprint 1988)

Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története. Budapest, 1978. (Gyorsuló idő.)

Domanovszky Sándor: A Dubniczy Krónika. Századok, 33(1899.) 226-256, 342-355, 411-451.o.

Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000.

Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. (Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV-XVIII.században.) Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

VESZPRÉMY László, The birth of hungarian identity in the historiography of the middle ages=Des Normands aux Hongrois. Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête. Ed. PIROSKA Nagy. Rouen, 2000, 93-104.

Az összefoglalások közül különösen

Flegler Sándor: A magyar történetírás történelme. Budapest, 1877.

Gunst Péter. A magyar történetírás története. Csokonai Kiadó, Budapest, 1995.

25 V.ö. Gunst Péter: i.m.

26 V.ö. Kristó: i.m. 28-30.o. Illetve pl.Szovák Kornél: L'historiographie hongroise à l'époque árpádienne. Les Hongrois et l'Europe. 1999. 375-384.o.

Valamint Csóka:i.m. passim.

27 Gellérthez vö. pl. Márk Aurél Érszegi: San Gerardo: mediatore attuale. In: Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna, 2003. 61-66.o.

Püspöki Nagy Péter: Szent Gellért csanádi püspök vértanú élete és műve. Budapest, 2002.

San Gerardo fra Venezia e Ungheria - Szent Gellért, Velence és Magyarország. A cura di M. A. Érszegi, Venezia 2002. (Benne pl. L. Csorba: San Gerardo nella storiografia ungherese.)

28 Vö. pl. Mályusz Elemér: Árpád-házi Boldog Margit. (A magyar egyházi műveltség problémája.) In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933. 341-384.

29 V.ö. ehhez pl. Árpád-kori legendák és Intelmek. (Válogatta, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket írta és a szövegeket gondozta Érszegi Géza). Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1983.

Valamint Legendák és csodák. (13-16.század) Szentek a magyar középkorból II. (Összeállította és szerkesztette Madas Edit és Klaniczay Gábor. Az utószót írta Klaniczay Gábor.) Osiris Kiadó. Budapest, 2001.

A régebbi irodalomból v.ö. Magyar szentek. (Szekfü Gyula bevezetőjével) Magyar Katolikus Írók Könyvei. Budapest, 1941. Új kiadása: Maecenas Könyvkiadó, Budapest. 1991.

János Nagy Lajosról szóló életrajza)³⁰, de a legjellegzetesebb és legfontosabb középkori műfajunk a gesta, a műfajnak a korábban vázolt értelmében³¹. Ami persze azt is jelenti, hogy hiányzik a középkori nyugat-európai történetírás vezető műfaja, a krónika (világkrónika), tehát azok a munkák is, melyeket általában krónikaként szoktunk emlegetni (Képes Krónika, Thuróczy-krónika) alapvetően a gesta műfajába tartoznak. Hiszen - szemben a világkrónikával - kizárólag nemzeti történetet mesélnek el.³²

A középkori magyar történetírói munkák egy további közös jellemvonása (s ebből a szempontból bizonyos, hogy Thuróczy is alapvetően még középkori történetíró) a megírásuk technikája, az elkészítés módja is. Itt ugyanis Thuróczyval bezárólag lényegében egy munkáról van szó, azaz ezek a művek (néhány kivételtől eltekintve - főként persze Anonymustól) egymás folytatásai, s jelenleg is egy krónikáról, illetve krónika-szerkesztményről beszélünk velük kapcsolatban, melyet az Országos Széchényi-Könyvtárban őriznek³³. Ezek a munkák ugyanis úgy készültek, - s ez igen jellemző a középkornak a történelemhez való viszonyulására -, hogy a nemzeti történet írója nem maga írta meg az egész történetet a kezdetektől, többnyire a bibliai őstől való leszármazástól fogva, - hanem szó szerint átvette a korábbi munkákat s csak az általa ismert előző gestától kezdve írt eredeti művet, azaz írta meg az attól az időponttól eltelt események történetét. Ezt azután különböző források alapján tehette - saját értesülései, mások elbeszélései, más (esetleg külföldi) munkák, véletlenszerűen választott oklevelek...stb -, de alapvetően a Collingwood által jelzett "olló és ragasztó" módszerrel: azaz önkényesen /kritika nélkül/ válogatva, és így feltétlen tekintélyként elfogadva őket. Vannak azután olyan művek is, amelyek interpolálnak, azaz a történetírók bizonyos szavakat, neveket kijavítanak az általuk használt - és egyébként szóról- szóra átvett munkákban, aminek az a célja, hogy a korábbi mű koncepcióját a saját, eltérő felfogásához, értékrendszeréhez igazítsa. Ez alapján azonban nem változtat a szó szerinti átvétel vázolt alapvető jellegén, s majd csak Bonfini lesz az első, aki - az itáliai humanizmus eredményeit hasznosítva - megszakítja e hagyományt s magyar történelmet már a kezdetektől eredeti és általa kritikának alávetett, primér forrásokból kísérli meg összeállítani.³⁴

Középkori történetírói munkáink egy további fontos és közös jellemvonása végül az, hogy mindegyikük mögött egy politikai nézet, illetve ideológia húzódik meg. Az erre való utalás azután segíti ezen munkák bizonyos mértékű (és az átláthatóságot segítő) csoportosítását is. Ez az ideológia szoros összefüggésben van a társadalmi és politikai háttérrel, aminek

Újabb Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs. (Európa értékei – az értékek Európája. A Magyar Tudomány Ünnepe, 2007. november 22-23. c. konferencia előadásai.) Szerkesztette: Havas László-Takács László-Tegyey Imre. Budapest-Debrecen. 2009. (Benne számos tanulmány Szent Erzsébetéről, stb.)

Valamint Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. (A szt. korona eredetkérdése.) Budapest, 1942.

Vö. mindehez A magyar középkor irodalma. (Válogatta, szerkesztette, a szövegeket gondozta V. Kovács Sándor.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

30 V.ö. újabb kiadása

Küküllői János, Lajos király krónikája. Névtelen szerző, Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. (Milleniumi magyar történelem. Források.)

31 Megemlítendőek egyéb műfajok is ebből a korszakból pl. az útleírás (Julianus barát), vagy a királytűkőr (Intelmek), amelyek hagyományosan nem feltétlenül tartoznak a történeti irodalomhoz, azonban számos történeti elemmel és utalással is telítettek, így itt is felidézhetjük őket.

Vö. A magyar középkor irodalma. i.m.

Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986.

Figyelemre méltó alkotása középkori történeti irodalomnak az itáliai Rogerius beszámolója a tatárjárásról, a „Carmen miserabile” is. Amint az ezzel foglalkozó szakirodalom felhívja a figyelmet, Rogerius májdahogynem úttörőnek tekinthető abban (s ezzel erősíti a korábban jelzett elvilágiasodásról való tézist), hogy nem egyszerűen leírja a magyarok számára katasztrófát eredményező eseményeket, hanem mindennek hátterét is igyekszik eltárni, okokat keres, amelyet a társadalom, az uralkodó rétegek széthúzásában talál meg.

annotated by János M. Bak and Martyn Rady.) Central European University Press Budapest-New York, 2010.+Jászay Magda? Valamint pl. Turchányi Tihamér: Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. Századok, 37.évf., 1903. 412-430, 493-514.o.

32 A középkori magyar történetírásban a Drági-féle kompendium számít egyedül világtörténetnek, de ez – elnevezéséből is kitűnik – nem eredeti alkotás.

V.ö. Gunst: i.m. 48.o.

33 V.ö. erre Kristó: Magyar historiográfia. I. Málusz: : A Thuróczy-krónika és forrásai. Természetesen ebbe az ún. „krónika kompozícióba” Anonymus, Kézai, a Képes Krónika stb. nem tartoznak bele, s a magyar medievisták egyik szép feladata már a 19.századtól kezdve az e gyűjteménybe tartozó önálló munkák elkülönítése, szerzőségük megfejtése. Ebben nincs egyöntetű állásfoglalás máig sem, így jelen sorok írója is pusztán utalhat az itt felmerülő problémák halmazára.

34 V.ö. Antonio Bonfini: A magyar történelem tízedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.

az ezzel foglalkozó főként társadalomtörténeti kutatások eredményei alapján alapja³⁵: Thurócziig bezárólag a középkori társadalomfejlődésünk alapvető iránya (ami természetesen egyéb területeken, így a kormányzat. és az intézmények fejlődésében is megnyilvánul) egy erős, dinasztikus, majd hogynem abszolutisztikus királyi hatalomból kiindulva (amely a XI-XII. századra jellemző) egyre újabb és újabb társadalmi rétegek emancipálódása és az állami hatalomban való megjelenése³⁶, részese. Először, főként a XIII-XIV. század folyamán az egyházi rend és a nagybirtokos arisztokrácia emancipálódik, s ennek ideológiája (a kezdődő communitas teóriában) kifejeződésre is jut a korban készült munkákban. Az ezután emancipálódó társadalmi réteg - főként a XIV. században - pedig a magyar rendiség végső formáját kialakító köznemesség lesz. Ez pedig szintén megfogalmazza ideológiáját, már a kialakulás időszakában a communitas-t a köznemességgel bővítő Kézai-ban, de leginkább Thuróczyban, aki az államrezont képviselő Mátyás legfontosabb szövetségeseinek, s így a nemzet fundamentumának tekinti a köznemesi rendet.³⁷

Mindezek alapján a középkori magyar történetírói munkák áttekintésekor (ezek, mint erről már sokszorosan esett szó, csak a gestákat jelentik) a következő csoportosítás látszik célszerűnek.

XI-XII. századi munkák: ide tartozik az ősgesta (feltételezhetően a XI. század közepéről), a Gesta Ladislai regis, a III. István kori gesta³⁸. Ezen munkák fő jellegzetessége, hogy a művek gerincét a király, a dinasztia története képezi, hiszen a nemzet története egyenlő a király történetével. Forrásai főleg a Biblia, szájhagyományok, külföldi történetírók s itt foglalták először írásba pl. a fehérlő mondát, illetve a honfoglalással kapcsolatos egyéb mondákat, a Turul-mondát, a vérszerződést... stb.³⁹

A következő periódus a XIII-XIV. század időszak: ide tartozik természetesen Anonymus (lett légyen bármelyik Béla királyunk jegyzője is)⁴⁰, Ákos mester⁴¹, Kézai Simon⁴², illetve a Képes-Krónika⁴³. Ezen munkák közös jellemvonása, hogy a

35 V.ö. V.ö. ehhez például Mályusz Elemér: A patrimoniális királyság; Uő: A karizmatikus királyság. Újabbban In: Klió szolgálatában. 11-21.o. 22-44.o. Eredetileg Társadalomtudomány 13 (1933) 1-2.sz. 37-49.o.; illetve Társadalomtudomány 14 (1934) 3.sz. 153-178.sz.

Valamint uő: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) In. Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. I-II. (Szerkeszti Lukinich Imre). Budapest, 1940. 309-403.o.

36 V.ö. előző jegyzet.

37 Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. című i.m.

38 V.ö. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. In. Uő: Történetírás és forráskritika. I.köt. Attraktor Máriabesnyő-Gödöllő 2003. 239-267.o.

Valamint Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

Kristó Gyula egyébként megkérdőjelezi a Gesta Ladislai regis létezését, s így nem ezt tekinti az első önálló gesta-nak sem. V.ö. Kristó: Magyar historiográfia. I. i.m.

39 A XI-XII. századi történetfelfogás/történetértelmezés/történeti tudat intézménytörténeti háttérhez, főként a könyvvállomány klasszikus latin szerzőiről vő. Előd Nemerkenyi: Latin classics in medieval Hungary, eleventh century. Debrecen-Budapest, 2004.

40 Anonymushoz v.ö. Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története. Budapest, 1978. (Gyorsuló idő.)

Györffy György: Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?) Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988. A korábbi irodalomból v.ö. pl.

I. Tóth Zoltán: Tuhutum és Gelou. Hagymány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok 1945-46. 21-84.o.

A legújabb irodalomról tájékoztat Thoroczkay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977-1993). Fons (Forráskutatás és történeti segédanyagok) 1.évf., (1994) 2.sz. 93-149.o.; 2.évf., (1995) 2.sz. 117-173.o. Angolul vő. Anonymus, notary of King Béla: The deeds of the Hungarians. (Edited, translated and annotated by Martin Rad and László Veszprémy.) Master Roger's Epistle to the sorrowful lament upon the destruction of the Kingdom of Hungary by Tatars. (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady.) Central European University Press Budapest-New York, 2010.

41 V.ö.

Mályusz Elemér: Az V.István-kori gesta. Budapest, 1971. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)

42 V.ö.

Szücs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetpszichológia Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.)

In. Uő: Nemzet és történelem. (Tanulmányok) 2.kiadás. Gondolat. Budapest, 1984. 413-555.

Szücs felfogásával szemben v.ö. Kézai Simon védelmében. Sebestyén László vitairata. Budapest, 1975.

Váczy Péter: A népfélség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. In. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 546-563.o.

43 V.ö. Kristó Gyula: A magyar nemzet megszületése. Szeged, 1997. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 12.)

nemzet története itt már összhangban a társadalom fejlődésével - nem pusztán a király történetét jelenti, hanem már egy szélesebb társadalmi réteget, többnyire a nagybirtokos arisztokráciát is. A sort Anonymus "Gesta Hungarorum"-a nyitja⁴⁴, amely - mint ismeretes - kivétel a középkori krónikahagyományban, hiszen alapvetően a honfoglalás történetét írja meg, naiv etimologizálás alapján. Mint a magyar történészek számos alkalommal rámutattak, Anonymus a honfoglalás leírásában saját korának viszonyait vetíti vissza a IX-X.századi időkbe. fő célja ugyanis a törzsökös arisztokrácia érdekeinek a megfogalmazása, azt kívánja alátámasztani ugyanis, hogy saját korának magyar nemzetségei /108/ birtokaikat örökjogon bírják, hiszen már az ország birtokbavételekor is ezek a területek kerültek tulajdonukba. Ennek megfelelően azután jogtalan a királynak aza a törekvése, hogy idegenek (főként németek) számára elidegenítse, elajándékozza azokat. Ugyanez érvényes az Anonymus-kérdés egy másik Akhilleuszi pontjára is - melyről a magyar és román történészek folytattak beható vitákat -, miszerint a honfoglalás kori Magyarország etnikai viszonyainak bemutatásakor is saját korának etnikai térképét vetíti vissza. Ebből következően kérdéses a románok (vlachok) 9.századi erdélyi jelenléte is - a probléma bővebb taglalása (vagy eldöntése) azonban természetesen nem tartozik ezen összefoglaló kereteibe.

A XIII-XIV. század már évszámra is biztosan megállapítható gestája Ákos mester "Gesta Hungarorum"-a, azaz az V. István-kori gesta.(1272⁴⁵. Az időpont megállapítását, mint ahogy a gestával kapcsolatos ismereteink nagy részét is - Mályusz Elemérnek köszönhetjük.) Ákos mester munkájának legfőbb novuma a communitas gondolatának megjelenése. Ennek az az ideológiai alapja, hogy a király egy szélesebb társadalmi réteggel együtt, ezzel közösen gyakorolja a hatalmat. Ennek megfelelően ennek a szélesebb társadalmi rétegnek (ami jelen esetben, Ákos mesternél szintén a nagybirtokos, de nem csak a törzsökös arisztokrácia), a története, a királlyal együtt szintén beletartozik a nemzeti történet kereteibe.

Ákos mester után körülbelül 10 évvel (1282) írja meg "Gesta Hungarorum"-át Kézai Simon⁴⁶, aki IV.(Kun) László nem kis részben pogány udvarában élt s ez a körülmény rányomja bélyegét művére is. Kézai eredetileg köznemesi származású volt s ez gestájában úgy tükröződik, hogy ő is megfogalmazza az ún. communitas teóriát. Nála a communitas (azaz azoknak a közössége, akik a hatalmat a királlyal együtt, közösen gyakorolják) nem pusztán a nagybirtokosok, hanem ebbe már a köznemesek is beletartoznak. A nemzet fogalma így szélesebbé válik, ennek megfelelően a köznemesség története is alapvető a nemzeti történelem szempontjából, többen ebből következően Kézait tartják a modern népszuverénitás -gondolat első magyarországi megfogalmazójának.⁴⁷

Kézai művének egy további fontos álláspontja a hun-magyar azonosságról szóló tézis megfogalmazása, amely a későbbiekben jelentékeny történészi és nem történészi vitákat váltott ki. (Legutóbb Szücs Jenő - Sebestyén László48.)Mindezek felül eredeti gondolatokat tartalmazna munkájának függeléke is, mely a társadalmi különbségek eredetére kíván magyarázatot adni. Ez is nemesi, köznemesi szemléletet tükröz, hiszen szerinte a nemesi privilégiumok onnan erednek, hogy a nemesség harcos rend, s ezzel jogosan az alacsonyabb értékű termelő munkát végző jobbágyok fölébe kerekedhet a társadalmi hierarchiában.⁴⁹

A XIV.századi munkák közül természetesen meg kell még említenünk Kálti Márk (feltételezhetően) 1358-as munkáját, a Képes Krónikát⁵⁰. Ez, mint közismert, onnan kapta a nevét, hogy első miniatúrákkal díszített gestánk (azaz nem krónikánk)

Kálti Márk műve annyiban kapcsolódik az előző munkákhoz, hogy itt is egy szélesebb társadalmi réteg (köznemesség) érdekei, nézetei kerülnek előtérbe. A gesta középpontjában - Nagy Lajos király alter ego-jaként - Szent László király áll. Ó

44 V.ö. legújabbban Kristó(nemzettudat).

Román részről pl. Alexandru Madgearu: The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and fiction. Romanian Cultural Institute. Cluj-Napoca, 2005.

45 V.ö.

Mályusz Elemér: Az V.István-kori gesta.

46 V.ö. Szücs.i.m.

Angol kiadása újabban vö. Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum. Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. (Edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer. With a study by Jenő Szücs.)

CEU Press, Budapest, New York, 1999.

47 V.ö. Váczy Péter:i.m.

48?Vö. Kézai Simon védelmében. Sebestyén László vitairata. Budapest, 1975.

49 Kézai nemesi felfogásához vö. még Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. Sorsunk, 1943. 730-738, 836-844, 891-895. 1., 1944. 34-42. o.

50 Kristó Gyula: A Képes Krónika szerzője és szövege. In. Képes Krónika. Ford. Belus Ibolya. Budapest, 1986. 459-516.o. (Pro memoria.)

azonban itt a nyilvánvalóan csak a XVI.századból visszavetített "lovagkirály" eszményének a megtestesítője, s mint pl. Mályusz Elemér kutatásaiból tudjuk a lovagi kultúra társadalmi hordozója nálunk a köznemesség volt.⁵¹

A hagyományos felosztás szerint egyébként a Képes Krónika a Kézai.féle gesta egyik folytatása, s nem csak egy munkából áll, hanem Képes Krónika családról beszélhetünk, melyet több, de nem igazán önálló koncepcióval rendelkező mű alkot. Kézai munkájának egy másik folytatása a Budai Krónika család⁵². Ez utóbbi alapjában véve szintén nem igazán önálló munka, s nevét onnan kapta (1473-ban készült egyébként), hogy az első magyar nyomdában készült, Hess András műhelyében. Szintén nem önálló koncepciójú munkák a zsámboki krónika vagy a dubnici krónika⁵³. Ez utóbbi onnan kapta nevét, hogy az Illésházyak dubnici kastélyában őrizték s ott is találták meg. A 14. századból meg lehet még említenünk János minorita barát és Kétyi János műveit is, ezekben azonban szintén nem található érdemleges történelmi/történeti koncepció.⁵⁴

Annál inkább a középkori magyar elbeszélő történeti irodalom utolsó nagyobb, összefoglaló művében, Thuróczy János krónikájában, mely 1488-ban jelent meg⁵⁵. Thuróczy műve három alapvető egységből áll. Egyrészt Durazzói Károlyig - a középkori történetírás elveinek megfelelően - szó szerint átveszi a korábbi munkák leírását. Külön, önálló egység itt Durazzói Kis Károly története, majd Zsigmondtól kezdődően a saját koráig terjedő magyar történet, középpontban Mátyással, számos kezébe kerülő oklevelet is felhasználva. Thuróczy történet szemléletére jellemző, hogy már megjelennek nála a reneszánsz és a humanizmus elemei is: nagy teret szentel az egyes egyéniségek bemutatásának, jellemzésének, fontosak a természeti leírások (egyfajta földrajzias, a geográfia irán nyitottabb szemlélet jegyében), s az események mögött már valamiféle magyarázatot is keres, mégha ez utóbbi többnyire csak az asztrológiát, a csillagok állásának analízisét is jelenti. Lényeg a világ felé való nyitottság, a világiasabb szemlélet, amit alátámaszt/erősít az is, hogy Thuróczy az első világi személy, aki történetírói munkát készít. Mátyás személynöki tábláján volt ítélőmester, látóköre így nyilván még a világi papoknál is szélesebb lehet⁵⁶.

Szemléletéről azonban leginkább a művében megfogalmazódó politikai elmélet, politikai filozófia árulkodik. Machiavellit ugyanis több tekintetben megelőzve, de egy hozzá közel álló felfogást fejt ki: alapvető fogalmait ugyanis, amelyre koncepcióját építi a fátum, a fortuna és a virtu. Azaz a történelmet, az emberi cselekedeteket – Szent Ágostonhoz hasonlóan – szerinte is alapvetően az isteni eleve elrendelés, a sorsszerűség, a fátum irányítja. Ebben azonban (s itt már nagy a különbség az egyházatyákhoz képest) adódnak bizonyos szerencsés pillanatok, szerencsés szituációk (fortuna), amikor az ember úrrá lehet saját sorsán, fölébe kerekedhet az isteni gondviselés szerencsésnek és eleve elrendelésnek, kezébe veheti sorsának irányítását. De erre csak az képes, aki rendelkezik a virtuval, az erénnyel, az erkölcsi belátással, ami azonban alapvetően különbözik a Szent Ágoston által képviselt erkölcsi magatartástól. Ebben a machiavellista konstrukcióban ugyanis nem az az erkölcsös, erényes, aki a keresztény, főként szent ágostoni erkölcsi elvek szerint él és cselekszik (azaz például egy a világtól elvonuló, belső, elmélyedő szemlélődésben keresi Istenét), hanem az, aki az államrezon érdekében, az állam (ami Szent Ágostonnál inkább a civitas diaboli volt) megerősítése érdekében tevékenykedik. Ebből következően pedig megsértheti a keresztény erkölcsi

51 V.ö.pl Mályusz Elemér. A Toldi-monda történeti alapja. In. Klió szolgálatában 108-129.o. Eredetileg Hadtörténeti Közlemények, 25(1924), I-II.füzet 3-32.o

52 V.ö Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. Századok, 36.évf., 1902. 615-630, 729-752., 810-831.o.

53 V.ö. Domanovszky Sándor: A Dubniczy Krónika. Századok, 33(1899.) 226-256, 342-355, 411-451.o.

54 V.ö. Mályusz, Kristó, Gunst idézett műveit.

A XIV-XV.századi krónika szerkesztmények közül a szakirodalom kiemeli még a különböző szövegváltozatokban fennmaradt Zágrábi krónika, Váradi Krónika, Budai Krónika, Magyar-lengyel krónika, Pozsonyi krónika, illetve pl. Műgelni Henrik, vagy az Ossolenski kódex jelentőségét. Ezek azonban többnyire nem önálló koncepciót tükröző alkotások, így az itteni beható tárgyalásuk talán érthetően mellőzhető.

Vö.

C.A. Macartney: Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources 3 vols. (Budapest, 1938-40.)

Uő: The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide. (Cambridge, 1953.)

Valamint pl. Domanovszky Sándor: A pozsonyi krónika és a kisebb latin-nyelvű prózai szerkesztések. Századok, 1905. 402-419.o., 518-525.o.

55 V.ö. Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Legújabb kiadása

Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1-2. Compositi Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó, Budapest, 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova, VIII-IX.)

56 Látható mindezekből, hogy a korábban jelzett elvilágiasodás a személyek szintjén is megfigyelhető.

elveket, sőt hazudhat, erőszakoskodhat, ölhet, lophat, csálhat – v.ö. a „cél szentesíti az eszközt” persze sokszor félreértelmezett elvét – ha mindezzel az állam érdekeit, az állami szuverenitás kiteljesítését szolgálja.⁵⁷

Thuróczy az ennek az elvnek leginkább megfelelő személyiségnek Mátyást tekinti, s ezért állhat ő a mű középpontjában, mint akinek cselekedetei – a köznemesség társadalmi súlyára támaszkodva – nem csak a saját, hanem a nemzeti állam kiépítését és megerősítését is célozzák.^{58 59}

57 Mindebből világosan kiderül, hogy Thuróczy műve sok vonatkozásban kifejezi, sőt majdhogynem betetőzi a középkori elvilágiasodási folyamatot. Itt ugyanis a földi állam – a vázolt konstrukcióban – már alapvetően fölébe kerül a civitas diaboli-nak, de ezt húzza alá a természeti ábrázolásokra való törekvés, az események mögötti magyarázatok keresése (akár asztrológia formájában is), vagy az a Mályusz Elemér által először felvetett újdonság is, hogy a korabeli történetírók már egyfajta forráskritikára törekedtek. A királyi kancellárián dolgozva (tehát eleve világi funkciót betöltve), azaz oklevelekkel foglalkozva ugyanis lehetőségük volt az oklevelek kiadásának előzményeit elbeszélő/tisztázó narrációk tanulmányozására, ami szinte automatikusan maga után vonta a nagyobb ívű, összegző történeti elbeszélés (országos történet) kialakítására/megfogalmazására való igényt. Vö. Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon.. i.m.

Mályusz Elemér egyébként (hasonlóan a vele baráti viszonyban lévő Hajnal Istvánhoz) átfogóan veti fel az egész középkori magyar társadalmi fejlődésre vonatkozóan a fokozatos elvilágiasodás tartalmát.

Mályusz Elemér, 1971. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest:

58 U.a.

59 Az itteni összefoglalás természetesen korántsem teljes, hiszen kimaradt belőle például a vázolt műfaji keretekbe nehezen sorolható Csáki Demeter, Mátyás külföldi történetírói (Ransanus, M. Sanuto, G. Marzio), akik például a humanista földrajzírás kezdeményezőinek is tekinthetők, Janus Pannonius vagy a középkorvégi magyar nyelvű kódexmásoló irodalom képviselői (Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát, Ráskai Lea) Ezekben – részben a magyar nyelv előtérbe kerülésével – több vonatkozásban ugyanazok az elvilágiasodásra utaló folyamatok figyelhetők meg, mint pl. Geszti János Kapisztrán Jánosról írott életrajzában (ahol a novum – Klaniczay Gábor megállapítása szerint – az, hogy a szerző már a közelmúlt egy történeti alakjának apoteózisát is felvázolhatja. Hasonló képpen az evilági elemek erősödésére utal az egyéni szemszög további erősödése, például Kottaner Jánosnénak a korona elrablásáról írott beszámolója, vagy Kakas János naplója a késő középkorból. Hasonló irányba mutat a rendtörténetek felbukkanása (Gyöngyösi Gergely), a városi krónikák megjelenése (Lócsei Krónika) vagy egyéb szerzők (Leibici Jakab, Andreas Pannonius) szintén az individuális látásmódot is érvényesítő beszámoló és alkotásai.

V.ö. mindezekhez az összefogalt munkákon kívül

Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Ford., utószó, jegyz. Blazovich László-Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó, Budapest. 1999. (Milleniumi magyar történelem. Források.)

Kulcsár Péter: A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon. Földrajzi Közlemények, 17 (1969), 297-108.

Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest, 1982.

Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. (Ford. Kardos Tibor) Magyar Helikon, Budapest. 1977.

Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1983.

A legújabb irodalomból v.ö. még például Csernus Sándor: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13-15.század. Osiris Kiadó, Budapest. 1999. (Doktori mester munkák)

Tringli István: A szent királyok szabadsága. (A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai.)

Századok 137.évf., 2003/4. sz. 809-848.o.

A korona elrablása. (Kottaner Jánosné emlékirata 1439/1440.) Fordította és közléteszi Mollay Károly. Magyar Helikon, Budapest. 1978.

Legendák és csodák. (13-16.század) Szentek a magyar középkorból II.

Az itáliai humanizmushoz Adriano Papo: Umanisti e storiografi italiani alle corti d'Ungheria e di Transilvania.

In: Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna, 2003. 93-102.o.

Janus Pannonius-hoz László Havas: La conception de l'histoire chez le poete hongrois Janus Pannonius. Acta Conventus Neo-Latin Budapestiensis. ACMRS, Arizona. 2010. 281-289.o. Illetve Janus Pannonius - Magyarországi humanisták. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1982.

Irodalom:

- ✚ Áldásy Antal: A XV. század nyugati elbeszélő forrásai. Budapest, 1928. (A magyar történettudomány kézikönyve I. 7/C.)
- ✚ Bozsik Rafael: Megjegyzések Augustinus történetiszemléletéhez. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis XVIII/6. Eger, 1987. 3- 21.o.
- ✚ Peter Brown: A szentkultusz. Atlantisz, Budapest, 1993.
- ✚ Peter Brown: Szent Ágoston élete. Osiris, Budapest. 2003.
- ✚ Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Bp., 1987.
- ✚ Heinrich von Eicken: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. Stuttgart, 1887.
- ✚ Johannes Fried: Der Schleier der Erinnerung. (Grundzüge einer historischen Memorik.) Verlag C.H.Beck, München, 2004.
- ✚ Grant, Robert M. : *Eusebius as church historian*. Oxford: Clarendon Pr. 1980.
- ✚ Antonia Gransden, 1996: *Historical Writing in England c. 550-c.1307*. Routledge, London and New York.
- ✚ Walter Goffart: *The Narrators of Barbarian History. (Jordanes, Gergory of Tours, Bede, and Paul the Deacon.)* Princeton University Press, Princeton, 1988.
- ✚ Herbert Grundmann: *Geschichtsschreibung des Mittelalters*. Vandenhock&Ruprecht, Göttingen 1965.
- ✚ Bernard Guenée: *Histoire et culture dans l'Occident médiéval*. Aubier Montaigne, Paris. 1980.
- ✚ Aron Gurevics: *Az individuum a középkorban*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest, 2003.
- ✚ Gesta Francorum, Keresztések levelezése, Szent Bernát: *Az új lovagság dícsérete*. (Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Veszprémy László. Szent István Társulat, Budapest. 1999. 246 o.)
- ✚ Donald R. Kelley: *Faces of History. (Historical Inquiry from Herodotos to Herder)* Yale University Press New Haven&London, 1998.
- ✚ Norbert Kersken: *Geschichtsschreibung im Europa der "nationes"*. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Köln-Weimar-Wien, 1995. (Münsterische historische Forschungen, 8.)
- ✚ Kulcsár Péter: *A történetiszemlélet előzményei*. In: *Történetiszemlélet, historiográfia, eszmetörténet, történetfilozófia*. (Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sctio Philosophica Tomus XVI:-Fasciculus 2. Miskolc, 2011. 5-128.
- ✚ Lerner, John, *Marco Polo and the Discovery of the World*, Yale University Press, 1999.
- ✚ Marco Polo utazásai. (Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Dáné Tibor.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986.
- ✚ Marina Münkler: *Marco Polo. (Vita e leggenda.)* Vita E Pensiero, Milano, 2001.
- ✚ Orosz István: *Európa a korai középkorban. 3-11.század*. Debrecen University Press, Debrecen, 1997.
- ✚ Pósnán László: *Genealogikus műltiszemlélet és kollektív emlékezet a középkorban*. Debreceni Disputa. II.évf., 2004/10. 76-79.o.
- ✚ Rácz Jenő Ferenc: *Aurelius Augustinus világnézete*. Gyula, 1937.
- ✚ Simon Róbert: *Ibn Khaldún. (Történelemtudomány és birodalmiság.)* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1999.
- ✚ Gabrielle M. Spiegel: *The Past as Text.(The Theory and Practice of Medieval Historiography)*. The John Hopkins University Press. Baltimore and London, 1997.
- ✚ Bernhard Schmeidler: *Italienische Geschichtsschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts*. Verlag von Quelle&Meyer in Leipzig. 1909.
- ✚ Takács Erzsébet: *A középkori kereszténység története Christine de Pisan műveiben*. Sic Itur ad Astra 1999/2-4. XI.évf. 163-194.o.

Az összefoglalások közül:

- ✚ Harry Elmer BARNES, *A history of historical writing*, New York, Dover Publications, 1963
- ✚ Ernst Breisach: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.
- ✚ Markus Völkel: *Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.)* Böhlau Verlag. Köln Weimar Wien 2006.
- ✚ John Burrow: *A History of histories. (Epics, Cronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.)* Alfred A. Knopf New York, 2008.
- ✚ Charles-Olivier CARBONELL, *L'historiographie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1981.
- ✚ Daniel Woolf: *A global history of history*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

- ✚ Moritz RITTER, *Die Entwicklung der Geschichtswissenschaft an den führenden Werken betrachtet*, München, R. Oldenburg, 1919.
- ✚ Christian SIMON, *Historiographie: Eine Einführung*, Stuttgart, UTB 1901, 1996.
- ✚ James Westfall THOMPSON, *A history of historical writing*, New York, Macmillan, 1942, I-II.
- ✚ A szöveggyűjtemények közül különösen Versions of history from Antiquity to the Enlightenment. (Edited by Donald R. Kelley) Yale University Press New Haven&London, 1991.

A középkori magyar történetírás:

Általában:

- ✚ Földes Péter: vallanak az ősi krónikák. (A 900 éves ősforrások) Kozmosz Könyvek, 1986.
- ✚ Györffy György: Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?) Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- ✚ Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1931. (reprint, 1988.)
- ✚ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. (Magyar humanizmus). Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.(reprint 1988)
- ✚ Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. In. Uő: Történetírás és forráskritika. I.köt. Attraktor Máriabesnyő-Gödöllő 2003. 239-267.o. Eredetileg Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1938. 251-282.
- ✚ Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000.
- ✚ Kristó Gyula: Magyar historiográfia. I. (Történetírás a középkori Magyarországon.) Osiris, 2002.
- ✚ C.A. Macartney: Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources 3 vols. (Budapest, 1938-40.)
- ✚ C.A. Macartney: The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide. (Cambridge, 1953.)
- ✚ Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- ✚ Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikáírás a középkori Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1973.
- ✚ Csóka L. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV.században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967.
- ✚ Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genui. I-III. Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vidoboniensis 1746-1748.
- ✚ Scriptores rerum Hungaricarum. 1-2. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Utószó, bibl., függelék Szovák Kornél-Veszprémy László. Budapest, 1999.
- ✚ Szücs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.)
- ✚ In. Uő: Nemzet és történelem. (Tanulmányok) 2.kiadás. Gondolat. Budapest, 1984. 413-555.
- ✚ Veszprémy László, The birth of hungarian identity in the historiography of the middle ages. In: Des Normands aux Hongrois. Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête. Ed. PIROSKA Nagy. Rouen, 2000, 93-104.

Az összefoglalások közül különösen

- ✚ Flegler Sándor: A magyar történetírás történelme. Budapest, 1877.
- ✚ Gunst Péter. A magyar történetírás története. Csokonai Kiadó, Budapest, 1995.

Az egyes kérdésekhez:

- ✚ A magyar középkor irodalma. (Válogatta, szerkesztette, a szövegeket gondozta V. Kovács Sándor.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

- ✚ Árpád-kori legendák és Intelmek. (Válogatta, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket írta és a szövegeket gondozta Érszegi Géza). Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1983.
- ✚ Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története. Budapest, 1978. (Gyorsuló idő.)
- ✚ Csernus Sándor: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13-15.század. Osiris Kiadó, Budapest. 1999. (Doktori mester munkák)
- ✚ Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. Századok, 36.évf., 1902. 615-630, 729-752., 810-831.o.
- ✚ Domanovszky Sándor: A Dubniczy Krónika. Századok, 33(1899.) 226-256, 342-355, 411-451.o.
- ✚ Domanovszky Sándor: A pozsonyi krónika és a kisebb latin-nyelvű prózai szerkesztések. Századok, 1905. 402-419.o., 518-525.o.
- ✚ Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- ✚ Györffy György: Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?) Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988.
- ✚ Janus Pannonius - Magyarországi humanisták. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1982.
- ✚ Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986.
- ✚ László Havas: La conception de l'histoire chez le poete hongrois Janus Pannonius.
- ✚ Acta Conventus Neo-Latin Budapestiensis. ACMRS, Arizona. 2010. 281-289.o.
- ✚ Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. In: Uő: Történetírás és forráskritika. I.köt. Attraktor Máriabesnyő-Gödöllő 2003. 239-267.o.
- ✚ Kristó Gyula: A magyar nemzet megszületése. Szeged, 1997. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 12.)
- ✚ Kristó Gyula: A Képes Krónika szerzője és szövege. In: Képes Krónika. Ford. Belus Ibolya. Budapest, 1986. 459-516.o. (Pro memoria.)
- ✚ Kulcsár Péter: A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon. Földrajzi Közlemények, 17 (1969), 297-108.
- ✚ Küküllei János, Lajos király krónikája. Névtelen szerző, Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. (Milleniumi magyar történelem. Források.)
- ✚ Legendák és csodák. (13-16.század) Szentek a magyar középkorból II. (Összeállította és szerkesztette Madas Edit és Klaniczay Gábor: Az utószót írta Klaniczay Gábor.) Osiris Kiadó. Budapest, 2001.
- ✚ Alexandru Madgearu: The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and fiction. Romanian Cultural Institute. Cluj-Napoca, 2005.
- ✚ Mályusz Elemér: Árpád-házi Boldog Margit. (A magyar egyházi műveltség problémája.) In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933. 341-384.
- ✚ Mályusz Elemér: A patrimonialis királyság; Uő: A karizmatikus királyság. Újabbban In: Klió szolgálatában. 11-21.o. 22-44.o. Eredetileg Társadalomtudomány 13 (1933) 1-2.sz. 37-49.o.; illetve Társadalomtudomány 14 (1934) 3.sz. 153-178.sz.
- ✚ Mályusz Elemér: Az V.István-kori gesta. Budapest, 1971. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)
- ✚ Mályusz Elemér. A Toldi-monda történeti alapja. In: Klió szolgálatában 108-129.o. Eredetileg Hadtörténeti Közlemények, 25(1924), I-II.füzet 3-32.o.
- ✚ Mályusz Elemér, 1971. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest:
- ✚ Márk Aurél Érszegi: San Gerardo: mediatore attuale. In: *Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna, 2003. 61-66.o.
- ✚ Előd Nemerkenyi: Latin classics in medieval Hungary, eleventh century. Debrecen-Budapest, 2004.
- ✚ Adriano Papo: Umanisti e storiografi italiani alle corti d'Ungheria e di Transilvania.
- ✚ In: *Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna, 2003. 93-102.o.
- ✚ Püspöki Nagy Péter: Szent Gellért csanádi püspök vértanú élete és műve. Budapest, 2002.
- ✚ Kézai Simon védelmében. Sebastyén László vitairata. Budapest, 1975.
- ✚ San Gerardo fra Venezia e Ungheria - Szent Gellért, Velence és Magyarország. A cura di M. A. Érszegi, Venezia 2002. (Benne pl. L. Csorba: San Gerardo nella storiografia ungherese.)
- ✚ Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs. (Európa értékei – az értékek Európája. A Magyar Tudomány Ünnepe, 2007. november 22-23. c. konferencia előadásai.) Szerkesztette: Havas László-Takács László-Tegyey Imre. Budapest-Debrecen. 2009.
- ✚ Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. (Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV-XVIII.században.) Balassi Kiadó, Budapest, 2006.
- ✚ Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. Sorsunk, 1943. 730-738, 836-844, 891-895. 1., 1944. 34-42. o.

- ✚ Szovák Kornél: L'historiographie hongroise á l'époque árpádienne. Les Hongrois et l'Europe. 1999. 375-384.o.
Szücs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történet szemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.)
- ✚ In. Uő: Nemzet és történelem. (Tanulmányok) 2.kiadás. Gondolat. Budapest, 1984. 413-555.
- ✚ Thoroczky Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése(1977-1993). Fons (Forráskutatás és történeti segédanyagok) 1.évf., (1994) 2.sz. 93-149.o.; 2.évf., (1995) 2.sz. 117-173.o.
- ✚ Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. (A szt. korona eredetkérdése.) Budapest, 1942.
- ✚ Tóth Zoltán: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok 1945-46. 21-84.o.
- ✚ Tringli István: A szent királyok szabadsága. (A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai.)
- ✚ Századok 137.évf., 2003/4. sz. 809-848.o.
- ✚ Turchányi Tihamér: Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. Századok, 37.évf., 1903. 412-430, 493-514.o.
- ✚ Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII.században: Kézai Simon mester. In. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 546-563.o.
- ✚ Veszprémy László, The birth of hungarian identity in the historiography of the middle ages=Des Normands aux Hongrois. Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête. Ed. PIROSKA Nagy. Rouen, 2000, 93-10.

ERŐS, Vilmos: Medieval Historiography

The above study is a part of a historiographical summary and analyses the main features of the Hungarian historiography in the Middle Ages. In the first part the author gives a short general picture about the paramount features of the historical writing of this age. The second part introduces into the main genres and special traits of the Hungarian historiography in the Middle Ages. The author points out first of all the so called „gestas”, which can be regarded as the footage of this historiography. In the development of these gestas can be three major periods distinguished, namely the XI-XII-th, XIII-XIV-th, and XV-the centuries. In these periods mainly the different social and cultural background exerted a fundamental impact on the specific views of the historians. The author assumes in the background of the whole process (in that of the European as well) a certain tendency of „secularization”. It has the result, that, although the basic philosophy of the Middle Ages was anti- rather ahistorical, in the consequence of the gradual secularization it prepared in many respects the modern, secular tendencies, that put history in a central position. The author touches briefly besides the so called „marginal” components (women, oral traditions, literature) of this historiography as well.

